

Τι σκεφτόμαστε;

Διδακτική πρόταση 6: Τι σκέφτονταν άραγε οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

Ερώτημα-κλειδί

- Ποια είναι τα πιο σημαντικά πράγματα που σκέφτονταν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Τα παιδιά χρησιμοποιούν τις γνώσεις που απέκτησαν από τα προηγούμενα μαθήματα σχετικά με τη Νεολιθική Εποχή για να απαντήσουν στο ερώτημα: «Τι σκέφτονταν άραγε οι νεολιθικοί άνθρωποι;» Τεκμηριώνουν τις υποθέσεις τους και παρουσιάζουν τα συμπεράσματά τους.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- κάνουν υποθέσεις για τις κυριότερες σκέψεις/ανησυχίες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής, βασισμένοι σε πηγές (γνώση περιεχομένου- δεξιότητες) όσον αφορά:
  - τη σχέση τους με τα ζώα·
  - τη ζωή (πρακτικές - συνήθειες) και τον θάνατο (ταφικές πρακτικές – συνήθειες)·
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες)·
- αναστοχάζονται για τη διαδικασία διαρκούς επανεξέτασης συμπερασμάτων/ερμηνειών που προκύπτουν από τα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint (φωτογραφικό και άλλο υλικό σχετικά με τις μετακινήσεις).
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ΄, Μέρος Α΄, Εκδόσεις ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου, (σ. 67-68).
- Σειρά φύλλων εργασίας «Τι σκέφτονταν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής» (σ. 77-83).
- Πηγή 1 «Αναπαράσταση από τον οικισμό του Σηλλουρόκαμπου»
- Πηγή 2 «Αναπαράσταση φράκτη με ζώα από τον οικισμό Σηλλουρόκαμπου»
- Διάγραμμα «Μελέτη πηγής μέσα από επίπεδα»
- Πηγή 3 «Φωτογραφία νεολιθικής ταφής στον οικισμό στον ίδιο τάφο»

- Πηγή 4 «Αναπαράσταση ανθρώπου και γάτας μαζί σε τάφο από το νεολιθικό οικισμό Σηλλουρόκαμπου»
- Πηγές 5-8: Αποκόμματα από τοπικό και διεθνή τύπο
- Φύλλο Εργασίας «Σκέφτονταν κι άλλοι άνθρωποι όπως οι κάτοικοι του νεολιθικού οικισμού του Σηλλουρόκαμπου;» (σ. 84).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 16-19).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Η αξιοποίηση νεολιθικών καταλοίπων και τεχνουργημάτων στις Διδακτικές Προτάσεις «Τι σκέφτονταν οι νεολιθικοί άνθρωποι;» και «Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους;» συμβάλλει στην επίτευξη μιας ευρείας και ισορροπημένης κατανόησης της Ιστορίας. Η γραφή υπήρξε σε ένα σχετικά μικρό κομμάτι της ανθρώπινης ιστορίας και – ακόμα και τότε – χρησιμοποιούνταν από μικρές και προνομιούχες ομάδες. Αντίθετα, τα αντικείμενα χρησιμοποιούνταν από όλους τους ανθρώπους, όλων των ηλικιών και φύλων, από την αρχή σχεδόν της ανθρώπινης παρουσίας στη γη. Επομένως, η εξέταση των καταλοίπων, των ταφικών κτερισμάτων και των τεχνουργημάτων στις συγκεκριμένες διδακτικές προτάσεις βοηθά τους μαθητές να εκτιμήσουν την επινοητικότητα των ανθρώπων της αρχαιότητας και – μέσα από τις διερευνήσεις τους – να αντλήσουν πολλές πληροφορίες για διάφορα θέματα.

Δραστηριότητα προσανατολισμού: Τι σκέφτονταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Μέσα από συζήτηση, τα παιδιά φέρνουν στο μυαλό τους τις σημαντικότερες σκέψεις και τις σοβαρότερες ανησυχίες που πιθανόν να είχαν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής. Στην ατομική τους καρτέλα τα παιδιά σημειώνουν τρεις από τις σκέψεις και τις ανησυχίες που εντόπισαν (π.χ. πώς να βρουν τροφή και νερό· πώς να προστατευτούν από το κρύο, τον καιρό, τα άγρια ζώα, άλλες ομάδες ανθρώπων κ.λπ.).

Δραστηριότητα 1: Τι μπορούν να μας πουν οι αναπαραστάσεις για τις σημαντικότερες σκέψεις και ανησυχίες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής;

«Τι μπορούν να μας πουν οι αναπαραστάσεις για τις σημαντικότερες σκέψεις και ανησυχίες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής;». Με το ερώτημα αυτό στο μυαλό και με τη βοήθεια μεγεθυντικών φακών, τα παιδιά μελετούν την Πηγή 1 «Αναπαράσταση από τον οικισμό Σηλλουρόκαμπου» από τη σειρά Φύλλων Εργασίας «Τι σκέφτονταν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής». Τα παιδιά σημειώνουν τις σκέψεις τους σε διάφορα σημεία της εικόνας και στη συνέχεια συγκρίνουν τις απαντήσεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Ο/η εκπαιδευτικός περνά από τα ζευγάρια, ενθαρρύνοντας και βοηθώντας τα με σχόλια ή άλλα υποερωτήματα. Τέλος τα ζευγάρια παρουσιάζουν τα αποτελέσματα της μελέτης τους.

Στη συνέχεια τα παιδιά διατυπώνουν τις υποθέσεις τους σχετικά με την αναπαράσταση, υπό μορφή σημειώσεων, π.χ.:

Να φέρουν νερό στα σπιτία τους

Να μαζέψουν κλαδιά για να κτίσουν τις στέγες των σπιτιών τους

Να μαζέψουν και να κουβαλήσουν πέτρες για να κτίσουν τους τοίχους των σπιτιών τους

Να βόσκουν τις αγελάδες και τις κατσίκες τους και να φροντίζουν για το φαγητό και το νερό τους, ώστε να έχουν κρέας για να τρώνε· γάλα για να πίνουν· δέρμα για να φτιάχνουν τα ρούχα τους....

Πηγή: Αναπαράσταση από τον οικισμό του Σηλλουρόκαμπου.

Για να τονίσουμε ότι μια από τις σημαντικότερες αλλαγές κατά τη Νεολιθική Εποχή υπήρξε η εξημέρωση των ζώων, όταν τα παιδιά αναφερθούν στην παρουσία ζώων στον οικισμό προβάλλουμε την Πηγή 2 «Αναπαράσταση φράκτη με ζώα από τον οικισμό Σηλλουρόκαμπου⁶⁶» (η πηγή βρίσκεται στην παρουσίαση PowerPoint και στο σχετικό Φύλλο Εργασίας).

Πηγή: Αναπαράσταση φράκτη με ζώα από τον οικισμό Σηλλουρόκαμπου.

Η αναπαράσταση αυτή δημιουργήθηκε από τους αρχαιολόγους με βάση τα ευρήματά τους σε συγκεκριμένη περιοχή του οικισμού.

Τα παιδιά εργάζονται στο αντίστοιχο Φύλλο Εργασίας, με στόχο να εντοπίσουν τα στοιχεία εκείνα που βοήθησαν τους αρχαιολόγους να ετοιμάσουν τη συγκεκριμένη αναπαράσταση:

- π.χ. τρύπες στο έδαφος σε συγκεκριμένη απόσταση η μια από την άλλη που μαρτυρούν την ύπαρξη φράκτη/μάντρας, σε ημικύκλιο·
- στοιχεία στο έδαφος που μαρτυρούσαν την παρουσία πολλών ζώων συγκεντρωμένων σε συγκεκριμένο χώρο, κ.ά.

Τα παιδιά παρουσιάζουν τις παρατηρήσεις τους στην ολομέλεια και ο/η εκπαιδευτικός φροντίζει να τις συνδέσει με τις έννοιες των *τεκμηρίων*, της *συνέχειας* και της *αλλαγής*.

«Σε ποιον άλλο οικισμό έχουμε ξαναδεί παρόμοιες κυκλικές οικίες, όπως αυτές που φαίνονται στην Πηγή 1;». Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να αναφέρουν τον οικισμό της Χοιροκοιτίας, τον οποίο και εντοπίζουμε στον χάρτη, μαζί με τον νεολιθικό οικισμό του Σηλλουρόκαμπου στην περιοχή της Παρεκκλησιάς, ο οποίος είχε κτιστεί πολύ πιο νωρίς από αυτόν της Χοιροκοιτίας. Αναφέρουμε στα παιδιά ότι οι ανασκαφές στον οικισμό έγιναν πρόσφατα (2004), δίνοντας μας νέες πληροφορίες για τον τρόπο ζωής των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής στην Κύπρο. Εμείς οι εκπαιδευτικοί είναι χρήσιμο να γνωρίζουμε πως οι

⁶⁶ Πηγή 2: Jean Guilaine, François Briois, Jean-Denis Vigne (επιμ.) (2011). *Shillourokambos, un établissement néolithique pré-céramique à Chypre les fouilles du secteur 1*. Paris: Errance, σ. 657.

νεολιθικοί οικισμοί του Σιηλλουρόκαμπου και της Χοιροκοιτίας απέχουν μεταξύ τους αιώνες, όμως ο πολιτισμός της Χοιροκοιτίας αποτελεί μετεξέλιξη του πολιτισμού του Σιηλλουρόκαμπου, γι' αυτό και υπάρχουν οι ομοιότητες που έχουμε παρατηρήσει.

Θέτουμε το ερώτημα: «Τι μπορούμε να υποθέσουμε από το γεγονός ότι οι δύο νεολιθικοί οικισμοί έχουν πολλές ομοιότητες;». Το κάθε παιδί σκέφτεται τις απαντήσεις του και στη συνέχεια τις μοιράζεται με τα παιδιά που κάθονται δίπλα του. Μπορούμε π.χ. να υποθέσουμε ότι κάποιοι άνθρωποι πήγαν στον Σιηλλουρόκαμπο και σιγά-σιγά έφτιαξαν εκεί τα σπίτια τους, εξημέρωσαν τα ζώα τους και έφτιαξαν τη ζωή τους. Με άλλα λόγια ο Σιηλλουρόκαμπος ήταν ένα μικρό χωριό που κάποια στιγμή εγκαταλείφθηκε. Οι κάτοικοί του πιθανότατα μετακινήθηκαν αλλού, σε κάποιο μέρος που κάλυπτε καλύτερα τις ανάγκες τους, διατηρώντας όμως τις συνήθειές τους και τον τρόπο ζωής τους. Έτσι κάποια στιγμή, μετά από αρκετούς αιώνες, φτάνουμε στην Χοιροκοιτία.

Τα παιδιά εντοπίζουν στο σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό* (σ. 67-68), τα ονόματα άλλων νεολιθικών οικισμών στην Κύπρο και σε γειτονικές χώρες. Αν δεν το αναφέρουν τα ίδια τα παιδιά, σχολιάζουμε το γεγονός ότι ο νεολιθικός οικισμός του Σιηλλουρόκαμπου δεν αναφέρεται στον χάρτη της Κύπρου, γιατί ακριβώς πρόκειται για μια πρόσφατη ανακάλυψη (το σχολικό βιβλίο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 2000).

Δραστηριότητα 2: Τι μας λένε άλλες πηγές για τις σημαντικότερες σκέψεις και ανησυχίες των ανθρώπων του Σιηλλουρόκαμπου; Ανακρίνοντας τα οστά

Με τη βοήθεια των Φύλλων Εργασίας (Διάγραμμα «Μελέτη πηγής μέσα από επίπεδα», το κάθε παιδί τοποθετεί στη μέση του διαγράμματος την Πηγή 3 «Φωτογραφία νεολιθικής ταφής στον οικισμό Σιηλλουρόκαμπου – οστά ανθρώπου και ζώου στον ίδιο τάφο». Πληροφορούμε τα παιδιά ότι, σύμφωνα με τους αρχαιολόγους, η φωτογραφία απεικονίζει ένα από τα σπουδαιότερα ευρήματα του νεολιθικού οικισμού του Σιηλλουρόκαμπου: δύο σκελετούς μέσα σε τάφο, έναν σκελετό που ανήκει σε άνθρωπο και έναν άλλο που ανήκει σε ζώο.

«Τι μπορεί να μας πει η Πηγή 3⁶⁷ για το τι σκέφτονταν οι νεολιθικοί άνθρωποι του οικισμού για τη ζωή και το θάνατο;». Παροτρύνουμε τα ζευγάρια να δώσουν ιδιαίτερη προσοχή στις ερωτήσεις σε κάθε επίπεδο, ξεκινώντας από τα μέσα προς τα έξω. Βοηθούμε τα παιδιά, δίνοντάς κάποιες αρχικές απαντήσεις ως παράδειγμα στην ολομέλεια, έτσι ώστε να αντιληφθούν τον διαφορετικό τρόπο σκέψης που απαιτείται σε κάθε επίπεδο του διαγράμματος που ακολουθεί.⁶⁸

Ποιες άλλες ερωτήσεις χρειάζεται να ρωτήσουμε; Π.χ. Τι ζώο ήταν; Πότε και πώς πέθανε το ζώο;

Τι δεν μπορεί να μας πει η πηγή; Π.χ. αν υπάρχουν κι άλλα παρόμοια ευρήματα

Τι μπορούμε να υποθέσουμε;

Π.χ. ότι ο άνθρωπος είχε κατοικίδιο ζώο, ή ότι πιθανότατα οι άνθρωποι πίστευαν πως η ζωή συνεχίζεται και μετά τον θάνατο.

Τι μας λέει η πηγή;

Π.χ. έθαψαν μαζί άνθρωπο και ζώο, πολύ κοντά, στον ίδιο τάφο

Πηγή: Φωτογραφία νεολιθικής ταφής – οστά ανθρώπου και ζώου στον ίδιο τάφο

Αφού τα παιδιά εργαστούν ατομικά, ακολούθως συγκρίνουν τις απαντήσεις του με αυτές του παιδιού που κάθεται δίπλα τους, συμπληρώνοντας το ένα το άλλο. Ως εκπαιδευτικοί, αφιερώνουμε χρόνο σε κάθε ζευγάρι παιδιών – ειδικά στα παιδιά που χρειάζονται περισσότερη στήριξη – και τα ενθαρρύνουμε, προσφέροντας ερεθίσματα στη συζήτησή τους. Διαφοροποιούμε τις ερωτήσεις μας ανάλογα με τις δυνατότητες των παιδιών. Όταν παρατηρήσουμε ότι όλα τα ζευγάρια έχουν προχωρήσει στο εξωτερικό επίπεδο του διαγράμματος («Ποιες άλλες ερωτήσεις χρειάζεται να ρωτήσουμε»), καλούμε τα παιδιά να μοιραστούν τα αποτελέσματα της συζήτησής τους. Καλωσορίζουμε τις διαφορετικές απόψεις, στην ομάδα, εφόσον τα συμπεράσματα δικαιολογούνται και υποστηρίζονται από τεκμήρια.

⁶⁷ Πηγή 3: Ιστοσελίδα iKypros, 09/04/2004, <http://mykypros.com/cgi-bin/hweb?-A=4612,printer.html&-V=ikypros>.

⁶⁸ Το διάγραμμα αυτό επεξηγείται στην έκδοση Riley, C. (1999). *Teaching History 97, Visual History Edition* και μπορεί να αξιοποιηθεί σε πλήθος περιπτώσεων, στις οποίες τα παιδιά καλούνται να μελετήσουν μια πηγή, είτε μόνα τους, είτε σε ζευγάρια ή ομάδες. Οι άλλες ερωτήσεις που καλούνται να σημειώσουν τα παιδιά μπορούν να αποτελέσουν την αφορμή ή/και το ερέθισμα για μια πιο εις βάθος διερεύνηση του υπό εξέταση θέματος.

Δραστηριότητα 3: Τι μας λένε άλλες πηγές για τις σημαντικότερες σκέψεις και ανησυχίες των ανθρώπων του Σιηλλουρόκαμπου; Ανακρίνοντας την αναπαράσταση

Με αφετηρία μερικά από τα ερωτήματα των ίδιων των παιδιών (που προέκυψαν από το 4^ο επίπεδο του διαγράμματος: «Ποιες άλλες ερωτήσεις χρειάζεται να ρωτήσουμε;»), ενθαρρύνουμε τους μαθητές και τις μαθήτριές μας να αναζητήσουν περισσότερες πληροφορίες στην Πηγή 4 «Αναπαράσταση ανθρώπου και γάτας μαζί σε τάφο από τον νεολιθικό οικισμό Σιηλλουρόκαμπου» (στο σχετικό Φύλλο Εργασίας ή/και στην παρουσίαση PowerPoint⁶⁹), η οποία αποτελεί αναπαράσταση των ταφικών ευρημάτων που δημιούργησαν οι αρχαιολόγοι που ανέσκαψαν την περιοχή.

Πηγή: Αναπαράσταση ανθρώπου και γάτας μαζί σε τάφο από τον νεολιθικό οικισμό Σιηλλουρόκαμπου.

Στο σημείο αυτό – και ανάλογα με τα σχόλια των παιδιών – είναι καλό να θυμίσουμε ότι και η αναπαράσταση αποτελεί μια μορφή ερμηνείας,

η οποία βασίζεται και υπόκειται στη βάσανο των τεκμηρίων.

Θέτουμε και πάλι στην ολομέλεια το ερώτημα: «Τι μπορεί να μας πει η πηγή (αναπαράσταση της ταφής) για το τι σκέφτονταν οι νεολιθικοί άνθρωποι του οικισμού για τη ζωή και τον θάνατο;». Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να σχολιάσουν τον τρόπο με τον οποίο ήταν ντυμένος ο άντρας· την πιθανή σχέση των ανθρώπων με τα ζώα· τις ταφικές συνήθειες (στάση σώματος)· την γενικότερη άποψη των ανθρώπων για τη μεταθανάτια ζωή κ.λπ.. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να μιλήσουν για τις σκέψεις τους και για τυχόν αναθεωρήσεις των αρχικών τους υποθέσεων.

Στη συνέχεια, τα παιδιά μελετούν τις Πηγές 5-8 (αποκόμματα από τοπικό και διεθνή τύπο, Φύλλα Εργασίας), από τις οποίες πληροφορούνται για τη δημοσιότητα που πήρε το συγκεκριμένο ταφικό εύρημα. Μπορούμε επίσης να προβάλουμε, από τη σχετική παρουσίαση PowerPoint, την επιλογή των άρθρων από τον διεθνή τύπο και το σχετικό οπτικογραφημένο υλικό από την ιστοσελίδα του Μουσείου Smisthonian: <http://www.mnh.si.edu/exhibits/cyprus/neolithic.html>.

Αν δεν το αναφέρουν τα ίδια τα παιδιά, θέτουμε το εξής ερώτημα:⁷⁰ «Τι πίστευαν αρχικά οι ειδικοί με βάση τα τεκμήρια που είχαν μέχρι πρότινος στη διάθεσή τους; Τι τους έκανε να αναθεωρήσουν την άποψή τους;» Μέσα από το σχετικό δημοσίευμα (Πηγή 4), δίνουμε στα παιδιά την ευκαιρία να θυμηθούν τον τρόπο με τον οποίο δουλεύουν οι αρχαιολόγοι· δηλαδή, *ερευνώντας και ανακρίνοντας συνεχώς διάφορες πηγές, εντοπίζοντας νέες ενδείξεις και τεκμήρια που τους οδηγούν σε υποθέσεις και νέα συμπεράσματα.*

Στη συνέχεια, επικεντρωνόμαστε στην επόμενη Πηγή: «*Σημαντική επιστημονική ανακάλυψη που αλλάζει την ιστορία της σχέσης ανθρώπου - γάτας έγινε στην Κύπρο από Γάλλους αρχαιολόγους. Οι αρχαιολόγοι ανακάλυψαν στην περιοχή Σιηλλουρόκαμπος, στο χωριό Παρεκκλησιά, κοντά στη Λεμεσό, στοιχεία που αποδεικνύουν ότι η γάτα είχε μεταβληθεί σε κατοικίδιο ζώο πριν από 9.500 χρόνια στην αρχαία Κύπρο και όχι πριν από 5.000 χρόνια στην Αρχαία Αίγυπτο όπως μέχρι τώρα πίστευαν οι ειδικοί. Οι Γάλλοι ερευνητές με δημοσιεύσεις τους στο περιοδικό Science υποστηρίζουν ότι με βάση το σκελετό της γάτας*

⁶⁹ Πηγή 4 (βλ. Φύλλα Εργασίας για παιδιά): Hadjisavvas, S. (επιμ.) (2010). *Cyprus at the Crossroad of civilisations*. [Κύπρος: Σταυροδρόμι των Πολιτισμών]. Nicosia: The government of the Republic of Cyprus

⁷⁰ Λεπτομερής παρουσίαση, μελέτη και εις βάθος ανάλυση των σχετικών άρθρων ως προς τη δομή της γλώσσας και τις διάφορες φωνές-οπτικές προτείνεται να γίνει στο μάθημα Γλώσσα και Πολιτισμό.

που βρέθηκε κοντά σε ανθρώπινο σκελετό σε νεολιθικό τάφο στην περιοχή Σηλλουρόκαμπος είναι πολύ πιθανό η εξημέρωση της άγριας γάτας να είχε αρχίσει πολύ νωρίτερα από το 2.000 - 1.900 π.Χ.».⁷¹

Αφού τα παιδιά συζητήσουν το αναθεωρημένο συμπέρασμα των αρχαιολόγων/ιστορικών, επανερχόμαστε στο κύριο ερώτημά μας: «Γιατί άραγε οι νεολιθικοί άνθρωποι του οικισμού εξημέρωσαν τη γάτα; Τι άραγε να σκέφτονταν;». Το κάθε παιδί σκέφτεται και τεκμηριώνει την απάντησή του, την οποία στη συνέχεια συζητά με τα παιδιά που κάθονται δίπλα του (π.χ. σκέφτηκαν ότι η γάτα θα κυνηγούσε τρωκτικά και φίδια και θα τους γλύτωνε από αυτά, κ.ά.)

Δραστηριότητα 4: Σκέφτονταν κι άλλοι άνθρωποι όπως οι κάτοικοι του νεολιθικού οικισμού του Σηλλουρόκαμπου;

Σελ. 47. Σηλλουρόκαμπος ΣΙΣΕ, ανακάλυψη 1988

Πηγή: Φωτογραφία ευρημάτων από νεολιθικό τάφο της Χοιροκοιτίας.

Τι βρέθηκε στον τάφο μαζί με τον ανθρώπινο σκελετό;

Στάση σώματος;

Θέτουμε το ερώτημα: «Με βάση τα όσα διερευνήσαμε σήμερα, τι μπορούμε να συμπεράνουμε για το τι σκέφτονταν για τη ζωή και τον θάνατο οι νεολιθικοί άνθρωποι στην Κύπρο;». Τα παιδιά συζητούν σε ζευγάρια. Ενθαρρύνουμε τη συζήτηση και όπου παρατηρούμε πως τα παιδιά έχουν προχωρήσει στη εξαγωγή συμπερασμάτων, τα καλούμε να ρίξουν μια γρήγορη ματιά στο σχολικό τους βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ', Μέρος Α', (σ. 64-65, Ταφικές συνήθειες). Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια.

Στη συνέχεια, τα παιδιά εργάζονται στο Φύλλο Εργασίας «Σκέφτονταν κι άλλοι άνθρωποι όπως οι κάτοικοι του νεολιθικού οικισμού του Σηλλουρόκαμπου;» (σ. 84). Τα παιδιά παρατηρούν παρόμοια ευρήματα που βρέθηκαν και σε άλλες περιοχές της γης, ώστε να αντλήσουν νέες πληροφορίες, να συγκρίνουν και να κάνουν υποθέσεις για τις ταφικές τους συνήθειες. Με άλλα λόγια, τα ευρήματα αυτά αποτελούν τεκμήρια του τρόπου με τον οποίο σκέφτονταν οι παλαιολιθικοί άνθρωποι.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί γράφει στην ατομική του καρτέλα τρεις λέξεις ή φράσεις που να δείχνουν τι πιθανόν να σκέφτονταν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής για τη ζωή και τον θάνατο, τα ζώα και τα αντικείμενα και τις παρουσιάζει. Τέλος, το κάθε παιδί συμπληρώνει όποιο νέο στοιχείο έχει ανακαλύψει στο σημερινό μάθημα στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (Τι σκέφτονταν, Νεολιθική Εποχή σ. 16-17).

⁷¹ Πηγή 5: Ιστοσελίδα iKypros, <http://mykypros.com/cgibin/hweb?-A=4612,printer.html&-V=ikypros>.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος με την χρήση ποικίλων μέσων μέσα από την εργασία σε ομάδες, και μέσα από τη συζήτηση στην ολομέλεια. Τελική αξιολόγηση γίνεται μέσα από τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων· και μέσα από τη συμπλήρωση των Καρτών Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα*. Αυτό δεν σημαίνει ότι αναμένουμε από όλα τα παιδιά να ανταποκριθούν με τον ίδιο τρόπο, αλλά ότι τα ενθαρρύνουμε να τεκμηριώνουν τις απαντήσεις τους.

Διδακτική πρόταση 7: Πώς εξέφραζαν και επικοινωνούσαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι στη Νεολιθική Εποχή;

Ερώτημα-κλειδί

- Πώς εξέφραζαν και πώς επικοινωνούσαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Αφού διερεύνησαν τις κυριότερες πιθανές σκέψεις-ανησυχίες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής, τα παιδιά μελετούν νέες πηγές και αντλούν τεκμήρια για τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής επικοινωνούσαν και εξέφραζαν τις ιδέες τους.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- κατανοούν όρους όπως: *έκφραση, σύμβολα* (έννοιες περιεχομένου).
- αναφέρουν τους τρόπους έκφρασης των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου).
- αναφέρουν τις αλλαγές και τις συνέχειες στους τρόπους με τους οποίους εκφράζονταν οι άνθρωποι κατά την Παλαιολιθική, τη Νεολιθική Εποχή και στο παρόν (γνώση περιεχομένου).
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται για τη διαδικασία διαρκούς επανεξέτασης των συμπερασμάτων/ερμηνειών που προκύπτουν από τα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint (φωτογραφικό και άλλο υλικό σχετικό με το θέμα).
- Λογισμικό Ιστορία και Αρχαιολογία της Κύπρου: Από τη Νεολιθική έως και τη Ρωμαϊκή Εποχή, (προβολή Νεολιθικής Εποχής). Ίδρυμα Λεβέντη και ΥΠΠ.
- Φύλλο Εργασίας «Κάρτα Συζήτησης: Ανακρίνουμε τα τεκμήρια» (σ. 85).
- Φύλλο Εργασίας «Τι σκέφτονταν και πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής - Αρχαιολογικοί σταθμοί» (σ. 86-90).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 18-19).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Πώς εκφράζουν τις ιδέες τους οι άνθρωποι σήμερα; Τα παιδιά σημειώνουν στην ατομική τους καρτέλα δύο τουλάχιστον τρόπους έκφρασης των νεολιθικών ανθρώπων. Για να συνοψίσουμε τις απαντήσεις των παιδιών, σ' αυτό το σημείο μπορούμε να αξιοποιήσουμε το

σχετικό συνοδευτικό υλικό στην παρουσίαση PowerPoint «Πώς εκφράζουν τις ιδέες τους σήμερα οι άνθρωποι;» (1^ο μισό της παρουσίασης).

Στη συνέχεια, ανακαλούμε στη μνήμη μας το ερώτημα: «Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;» και τα παιδιά σημειώνουν (πολύ σύντομα) στην ατομική τους καρτέλα τουλάχιστον δύο τρόπους. Για να συνοψίσουμε τα όσα ακούστηκαν, μπορούμε να αξιοποιήσουμε το σχετικό συνοδευτικό υλικό στην παρουσίαση PowerPoint «Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;» (2^ο μισό της παρουσίασης).

Δραστηριότητα 1: Ανακρίνοντας τα τεκμήρια από τον οικισμό Παρεκκλησιάς - Σηλλουρόκαμπου

«Τι μπορεί να μας πει το λίθινο αυτό εύρημα από τον νεολιθικό οικισμό Παρεκκλησιάς - Σηλλουρόκαμπου για το τι σκέφτονταν οι άνθρωποι του νεολιθικού οικισμού; Με το παιδί που κάθεται δίπλα μας ετοιμάζουμε την παρουσίασή μας και την ανακοινώνουμε στους συμμαθητές και τις συμμαθήτριές μας.»

Αφού ενημερώσουμε τα παιδιά ότι πρόκειται για φωτογραφίες του ίδιου ευρήματος τραβηγμένες από δύο διαφορετικές οπτικές, προβάλλουμε τις εικόνες στην τάξη ώστε να τις δούν όλα τα παιδιά, χωρίς όμως να αποκαλύπτουμε τι είναι (λίθινη κεφαλή γάτας).⁷² Τα παιδιά κάνουν τις πρώτες παρατηρήσεις τους.

Στη συνέχεια, τα παιδιά συνεχίζουν την έρευνά τους σε ζευγάρια με τη βοήθεια του Φύλλου Εργασίας «Κάρτα Συζήτησης: Ανακρίνουμε τα τεκμήρια» (σ. 85). Τα παιδιά εργάζονται στην αρχή ατομικά, σημειώνοντας τις παρατηρήσεις τους γύρω από τη φωτογραφία και, στη συνέχεια, συζητούν τις απαντήσεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους, αναθεωρώντας και εμπλουτίζοντας έτσι τις προσωπικές τους σημειώσεις. Ακολούθως, αξιοποιούν το συμπληρωμένο Φύλλο Εργασίας για την παρουσίασή τους στην ολομέλεια της τάξης.

Παροτρύνουμε τους μαθητές και τις μαθήτριές μας να χρησιμοποιούν διερευνητική γλώσσα, ως εργαλείο για συλλογισμό και συζήτηση, λαμβάνοντας υπόψη τα διάφορα επίπεδα διαβαθμισμένης βεβαιότητας (*ίσως, πιθανόν, σύμφωνα με τις ενδείξεις...*, *αποκλείεται κ.λπ.*). Πλησιάζουμε το κάθε ζευγάρι ξεχωριστά και ζητούμε από τα παιδιά να «σκεφτούν μεγαλοφώνως» και να μας εξηγήσουν γιατί επέλεξαν μια φράση αντί μια άλλη, αιτιολογώντας κάθε φορά τις απαντήσεις τους αντλώντας από τα όσα γνωρίζουν για τους ανθρώπους της Νεολιθικής Εποχής από τα προηγούμενα μαθήματα.

⁷² Πηγή: Jean Guilaine, François Briois, Jean-Denis Vigne (επιμ.) *Shillourokambos, un établissement néolithique pré-céramique à Chypre les fouilles du secteur 1*, Paris: Errance, p. 792.

Δείγμα πιθανών σημειώσεων – απαντήσεων:

Μοιάζει με κεφάλι ζώου, ίσως γάτας.	Οι ενδείξεις δείχνουν ότι έχει φθαρεί/σπάσει από το λαιμό. Μπορεί να λείπει το υπόλοιπο σώμα του.	Πιθανότατα είναι χειροποίητο. Είναι πολύ πιθανό να το έφτιαξαν νεολιθικοί άνθρωποι κτυπώντας την πέτρα.
Για τον άνθρωπο που το έφτιαξε, πιθανόν το αντικείμενο να ήταν πολύ σημαντικό, γιατί φαίνεται να έβαλε την τέχνη του για να το φτιάξει.		Για τους αρχαιολόγους έχει μεγάλη αξία γιατί πιθανόν να είναι μοναδικό στο είδος του.
Ίσως να χρησίμευε ως αναμνηστικό ενός αγαπημένου γάτου.	Αν είναι κεφάλι γάτας, πιθανότατα να άρεσε στους ανθρώπους που είχαν γάτες ως κατοικίδια ζώα.	

Μετά από κάθε παρουσίαση, θέτουμε ερωτήματα όπως:

- Πόσο βέβαιοι/ες μπορούμε να είμαστε ότι αυτό ισχύει;
- Ποια άλλα τεκμήρια μπορεί να χρειαστούμε για να γίνουμε πιο βέβαιοι/ες για αυτό;
- Πώς αλλιώς θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε αυτό το εύρημα (σε σχέση με το τι σκέφτονταν οι νεολιθικοί άνθρωποι);

Τα παιδιά παρουσιάζουν τα πορίσματά τους, δικαιολογώντας στην ολομέλεια πώς και γιατί κατέληξαν στα συμπεράσματά τους. Ενημερώνουμε τα παιδιά ότι, σύμφωνα με τους Γάλλους αρχαιολόγους που ανάσκαψαν τον νεολιθικό οικισμό Παρεκκλησιάς-Σηλλουρόκαμπου, το λίθινο εύρημα παρουσιάζει κεφαλή γάτας.

Δραστηριότητα 2: Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

«Ένα αντικείμενο μπορεί να μας δώσει ένα σωρό πληροφορίες για τις ιδέες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής και τον τρόπο που τις εξέφραζαν. Όπως το παράδειγμα με τη λίθινη γάτα που μόλις μελετήσαμε, ένα αντικείμενο-εύρημα μπορεί να μας φανερώσει πολλά για τις ιδέες του δημιουργού του όσον αφορά τα υλικά που σκέφτηκε να χρησιμοποιήσει και τον τρόπο με τον οποίο σκέφτηκε να το φτιάξει και να το χρησιμοποιήσει».

Στη συνέχεια τα παιδιά χωρίζονται σε ομάδες για να επισκεφτούν από ένα αρχαιολογικό σταθμό. Αξιοποιώντας τα Φύλλα Εργασίας «Αρχαιολογικοί Σταθμοί» (σ. 86-90) που απεικονίζουν τα διάφορα αντικείμενα-ευρήματα, συνδιοργανώνουμε με τα παιδιά τους σταθμούς και τις ομάδες. Τοποθετούμε τα Φύλλα Εργασίας σε 5 διαφορετικά σημεία της σχολικής μας αίθουσας (οι σταθμοί είναι ανάλογοι με τον συνολικό αριθμό των παιδιών και των ομάδων τους).

Κάθε ομάδα επισκέπτεται εκ περιτροπής ένα σταθμό:

1. Αρχαιολογικός Σταθμός 1: Εγχάρακτα βότσαλα και αντικείμενα για τα οποία οι αρχαιολόγοι δεν έχουν καταφέρει να δώσουν μια συγκεκριμένη ερμηνεία, λόγω της έλλειψης τεκμηρίων.
2. Αρχαιολογικός Σταθμός 2: Κοσμήματα από λίθο και κοχύλια (όστρεα).
3. Αρχαιολογικός Σταθμός 3: Κτίσματα: πηγάδι, σπίτι/οικία/φράκτης/μάντρα για ζώα από λίθο και ξύλο.
4. Αρχαιολογικός Σταθμός 4: Μουσικά όργανα: ταμπούρλο, αυλοί.

5. Αρχαιολογικός Σταθμός 5: Αγαλματίδια.

Κατά τη διάρκεια της εργασίας των παιδιών στους διάφορους αρχαιολογικούς σταθμούς, μπορούμε να προβάλλουμε τη διαφάνεια⁷³ στην οποία βρίσκονται συγκεντρωμένες συγκεκριμένες διερευνητικές ερωτήσεις:

Τι σκέφτονται και πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής; Τα ευρήματά μας αποκαλύπτουν ...

1. Με τι μοιάζουν;
2. Τι παριστάνουν;
3. Για ποιο σκοπό άραγε τα έφτιαχναν; Πού τα χρησιμοποιούσαν;
4. Μπορείτε να δείτε πάνω στα ευρήματα: σύμβολα, σημάδια, χαρακίες; Αν ναι, γιατί έγιναν;

- Δώστε ένα τίτλο/όνομα στον αρχαιολογικό σταθμό που μόλις επισκεφτήκατε, ο οποίος να περιγράφει τα ευρήματα.

Τα παιδιά ανακρίνουν τις φωτογραφίες και τις αναπαραστάσεις και καταγράφουν στο χώρο γύρω από την φωτογραφία τις σκέψεις και τις υποθέσεις τους, όπως έκαναν και στην προηγούμενη, πιο καθοδηγημένη δραστηριότητα. Με το σύνθημα του/της εκπαιδευτικού μετακινούνται σε άλλο σταθμό και επαναλαμβάνουν τη διαδικασία, ανακρίνοντας τις επόμενες εικόνες και παράλληλα «συνομιλώντας» με τις σημειώσεις που τα άλλα παιδιά άφησαν πάνω στο χαρτί.

Αφού τα παιδιά επισκεφτούν εκ περιτροπής όλους τους αρχαιολογικούς σταθμούς, συγκεντρώνουμε και αναρτούμε στον πίνακα ή στην πινακίδα το φωτογραφικό υλικό που τώρα θα έχει σημειωμένες γύρω του τις απαντήσεις/σημειώσεις των παιδιών. Σχολιάζουμε τις διάφορες σημειώσεις/απαντήσεις και συζητούμε τους λόγους για τους οποίους οι διάφορες ομάδες εισηγήθηκαν συγκεκριμένα ονόματα για τον κάθε σταθμό.

Στα ατομικά τους Φύλλα Εργασίας, τα παιδιά «συναντούν» και πάλι όλα τα ευρήματα συγκεντρωμένα. Αξιοποιούμε τα Φύλλα Εργασίας ως δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης, κατά τη διάρκεια της οποίας το κάθε παιδί σημειώνει τις απαντήσεις του και τα όσα θυμάται από το σημερινό μάθημα.

Τα παιδιά μπορούν επίσης να διασταυρώσουν τις πληροφορίες που μάζεψαν, ενώ παράλληλα να αντλήσουν νέες πληροφορίες μέσα από μια σύντομη ξενάγηση στη Νεολιθική Εποχή με τη βοήθεια του λογισμικού *Ιστορία και Αρχαιολογία της Κύπρου: Από τη Νεολιθική έως και τη Ρωμαϊκή Εποχή*, που δημιουργήθηκε από κοινού από το Ίδρυμα Λεβέντη και το ΥΠΠ Κύπρου.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Οι αρχαιολογικοί σταθμοί, που δίνονται και ως ατομικά Φύλλα Εργασίας (σ. 86-90) περιλαμβάνουν όλα τα ευρήματα συγκεντρωμένα και μπορούν να αξιοποιηθούν ως δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης, κατά την οποία το κάθε παιδί μπορεί να σημειώνει τις απαντήσεις του και τα όσα θυμάται από το σημερινό μάθημα.

Στη συνέχεια, το κάθε παιδί συμπληρώνει (π.χ. γράφει, σχεδιάζει, κολλά) τα νέα στοιχεία που έχει ανακαλύψει στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (Πώς εκφράζουν τις ιδέες τους οι άνθρωποι; Νεολιθική Εποχή, σ. 18-19).

⁷³ Ερωτήματα και ενδεικτικό φωτογραφικό υλικό για τους αρχαιολογικούς σταθμούς στην παρουσίαση PowerPoint.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος με την χρήση ποικίλων μέσων μέσα από την εργασία σε ομάδες, και μέσα από τη συζήτηση στην ολομέλεια. Τελική αξιολόγηση γίνεται μέσα από τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων· και μέσα από τη συμπλήρωση των Καρτών Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα*. Αυτό δεν σημαίνει ότι αναμένουμε από όλα τα παιδιά να ανταποκριθούν με τον ίδιο τρόπο, αλλά ότι τα ενθαρρύνουμε να τεκμηριώνουν τις απαντήσεις τους.